

DOI: 10.31648/PW.7655

WOJCIECH WŁODARKIEWICZ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4977-1135>

The Military University of Technology

ZAGROŻENIE BEZPIECZEŃSTWA MILITARNEGO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ PRZEZ ZWIĄZEK RADZIECKI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

The Soviet Union's threat to the military security of the Republic of Poland in the interwar period

ABSTRACT: The article elucidates the endangerment to Poland's military security by the USSR in the interwar period of three sub-periods: 1921-1926, 1926-1935, and 1935-1939. The fragmentary sources of the undertaken research complexity are dispersed, secured in the Polish and foreign archives. In Poland, the reconnoiter of this topic began after the turn of 1989. Almost throughout the entire period under investigation, the Polish supreme State and military authorities assessed that the USSR (until December 30th, 1922, Russia) is the biggest threat to Poland's military security. In March 1939, they reconsidered this assessment focusing on Germany as the main threat to Poland's independence, mistakenly assuming that in the early period of the war, the USSR would remain neutral. The article analyzes, therefore, the Polish assessments of the USSR's sinister actions aimed at undermining the security of the Republic of Poland, and Polish counteractive decisions and safeguarding activities.

KEYWORDS: threat, military security, the Republic of Poland, the Soviet Union, the interwar period

1. Stan zachowania źródeł i stan badań

Najważniejsze dokumenty aktowe do podjętego tematu badawczego znajdują się w zasobach Archiwum Wojskowego Biura Historycznego, Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym (Российский Государственный Военный Архив – RGWA) w Moskwie i w Archiwum Instytutu i Muzeum im. gen. Władysława Sikorskiego w Londynie (głównie relacje). Badania ułatwiają wydane drukiem relacje oficerów kierownictwa polskiego wywiadu wojskowego w 1939 r.: szefa Oddziału II SG płk. dypl. Józefa Smoleńskiego, pierwszego zastępcy płk. dypl. Józefa Englichta, drugiego zastępcy płk. dypl. Jana Ciastonia oraz innych oficerów, specjalistów od rozpoznania Związku Radzieckiego (Włodarkiewicz 2016).

Do początku lat dziewięćdziesiątych XX w. polscy historycy nie badali tematu zagrożeń bezpieczeństwa militarnego RP przez ZSRR w okresie międzywojennym z powodu utrudnionego dostępu do źródeł oraz ograniczeń pozanaukowych – cenzury wydawnictw naukowych. Problem ten jako pierwszy podjął A. Pepłoński (1996), a następnie m.in. W. Włodarkiewicz (2002), którego monografię uzupełnia edycja dokumentów, relacji i wspomnień (Włodarkiewicz 2005). Z kolei do analizy polsko-radzieckich stosunków politycznych w okresie międzywojennym przydatne są monografie autorstwa W. Materskiego (1994; 2005) oraz M. Kornata (2002; 2007).

2. Zagrożenie bezpieczeństwa militarnego Polski ze strony ZSRR do 1926 r.

Polskie naczelne władze państwowe i wojskowe bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej w okresie międzywojennym traktowały priorytetowo. W 1922 r. przyjęły one strategię bezpieczeństwa kraju, liczyły na system bezpieczeństwa zbiorowego oraz na współdziałanie z państwami sojuszniczymi, tj. z Francją i Rumunią. Za najważniejszy element bezpieczeństwa narodowego uznawały one w całym okresie międzywojennym Wojsko Polskie, a w latach 1926-1935 starały się zapewnić bezpieczeństwo głównie własnymi siłami, prowadząc niezależną polityką zagraniczną (Wiśniewska | Wyszczelski 2009).

Po zawarciu traktatu ryskiego 18 marca 1921 r. utrzymywała się nieufność polskich naczelnych władz wojskowych wobec planów militarnych Rosji Radzieckiej, informacje bowiem uzyskane przez polski wywiad wskazywały na jej przygotowania wojenne. Latem 1921 r. analitycy Oddziału IIIa Biura Ścisłej Rady Wojennej oceniali potencjał Armii Czerwonej na 45 dywizji piechoty i 15 dywizji jazdy (kawalerii), z czego 30 dywizji piechoty i 10 jazdy mogło prowadzić działania przeciwko Polsce (Włodarkiewicz 2005).

Zaniepokojenie polskich naczelnych władz państwowych i wojskowych wywołała również działalność terrorystyczna uzbrojonych oddziałów na Kresach Wschodnich RP, negowanie przez stronę radziecką jej suwerennych praw do Małopolski Wschodniej oraz wstrzymanie przez władze ukraińskie procesu wyboru obywatelstwa (AWBH 1922, 3-5). Oceniając poziom bezpieczeństwa militarnego RP na posiedzeniu Rady Wojennej 3 grudnia 1921 r., marsz. Piłsudski stwierdził, że w następnym roku była prawdopodobna wojna na wschodzie (Włodarkiewicz 2002b, 78), rozumiana jako agresja Rosji Radzieckiej na Polskę.

Szef Sztabu Generalnego WP gen. dyw. Władysław Sikorski na początku 1922 r. przygotował memoriał¹, w którym podkreślił, że Polska jest zainteresowana

1 Referat gen. Sikorskiego stał się podstawą do podjęcia uchwały przez Radę Ministrów RP w sprawie wytycznych dla polskiej polityki zagranicznej (Kamiński | Zacharias 1998, 69).

utrzymaniem *status quo* dla spokojnej konsolidacji wewnętrznej, zagrażać zaś jej bezpieczeństwu mogły Rosja Radziecka oraz Niemcy:

[...] Z Rosją rozgrywka skończona nie jest, a to zarówno ze względu na ciągle zachodzące i przewidywane tam zmiany, jak i ze względu na brak stwierdzenia charakteru prawnomiędzynarodowego umów regulujących nasz status na Wschodzie. Stąd wytyczna: polityka nasza winna być wysoce czynną i prowadzoną w tempie szybkim. Dwa zasadnicze postulaty: 1) Aprobata międzynarodowa Traktatu Ryskiego. 2) Rozwinięcie niewystarczających dotychczas związków obronnych przeciw Rosji (Włodarkiewicz 2005, 15-18).

Rosja Radziecka i Republika Weimarska w kwietniu 1922 r. zdecydowały się na współpracę gospodarczą, polityczną i wojskową i zawarły układ w Rapallo, na co Polska odpowiedziała przedłużeniem służby wojskowej dwóch roczników (Włodarkiewicz 2019, 164).

Rada Ambasadorów 15 marca 1923 r. uznała wschodnią granicę Polski. Był to niewątpliwie sukces polskiej dyplomacji, który jednak nie oznaczał uzyskania dla niej międzynarodowych gwarancji (Wołos 2009, 231-233; Materski 2005, 194-195). Jesienią 1923 r., w związku z nadziejami kierownictwa ZSRR na rewolucję w Niemczech, zaobserwowano koncentrację Armii Czerwonej nad granicą z Polską (AAN 1924, 51), ale jednocześnie polski wywiad wojskowy uzyskał informacje odrzucające niebezpieczeństwo agresji ZSRR na RP w najbliższym okresie (Paduszek 2016, 510).

W latach 1921-1923 marsz. J. Piłsudski większą wagę przywiązywał do sformułowania podstaw planowania operacyjnego dla kierunku wschodniego. Jego priorytet wynikał z dwóch powodów. Po pierwsze, lepiej znał wschodni teatr działań wojennych niż zachodni, po drugie, był przekonany, że konflikt wojenny z ZSRR jest znacznie bliższy i realniejszy niż z Republiką Weimarską (Stawecki 1981, 80).

Rząd Związku Radzieckiego w 1924 r. nadal prowadził na arenie międzynarodowej nieprzyjazne działania przeciwko Polsce – nagłaśniał informacje o rzekomym ucisku mniejszości narodowych przez władze RP, popierając je urzędowymi notami i występując wobec Europy w roli obrońcy praw obywateli polskich narodowości ukraińskiej i białoruskiej (AWBH 1924, 79-80).

W pierwszej połowie lat dwudziestych XX w. wzdłuż granicy wschodniej RP odnotowano liczne akcje oddziałów dywersyjnych, część z ich nielegalnie przedostała się do Polski ze Związku Radzieckiego przez granicę państwową (Śleszyński 2007, 297-298). W województwach wschodnich w 1924 r. odnotowano 189 napadów rabunkowych i dywersyjnych oraz 28 aktów sabotażu, przeprowadzonych przez około 1000 dywersantów, inspirowanych przez ZSRR. Dwie akcje terrorystyczne stały się szczególnie głośne – zatrzymanie pociągu pod stacją kolejową Łowcza w województwie poleskim, podróżował nim m.in. wojewoda poleski Stanisław

Downarowicz (Cichoracki 2012, 141-185), oraz napad na Stołpce w nocy z 3 na 4 sierpnia 1924 r. (Włodarkiewicz 2006b, 354-356). W celu wzmocnienia ochrony granicy państwowej z ZSRR Ministerstwo Spraw Wojskowych RP 12 września 1924 r. wydało rozkaz o utworzeniu Korpusu Ochrony Pogranicza, a pięć dni później instrukcję określającą jego strukturę i liczbę etatów (Jabłonowski 2002/2003, 35-39).

Poziom bezpieczeństwa militarnego Polski ponownie oceniono w czasie konferencji u szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. dyw. S. Hallera 8 kwietnia 1925 r. Stwierdzono, że bardzo wzrosło niebezpieczeństwo wybuchu wojny na dwa fronty. Przyjęto, że pierwsze uderzenie Armii Czerwonej i Reichswehry zostanie wykonane przeciwko Polsce siłami lekkich i ruchliwych związków operacyjnych. Do sprostania tym zagrożeniom postulowano dostosować plan rozbudowy WP, przewidywano bowiem, że przeciwnicy będą gotowi do wojny wiosną 1928 r. Do tego czasu planowano poprawić sprawność mobilizacyjną WP, ponieważ jego porażka mogłaby skłonić sojuszników od uchylecia się od udzielenia Polsce pomocy (Włodarkiewicz 2002b, 86).

Najważniejsze zadanie w procesie zapewnienia skutecznego systemu bezpieczeństwa każdego państwa na wypadek zagrożenia wojennego zajmuje planowanie wojenne, które zależy też od wsparcia innych resortów (Matuszak 2019, 165). W 1926 r. Sztab Generalny WP określił, że do prowadzenia działań wojennych RP musi dysponować dobrze uzbrojoną i wyposażoną armią, rezerwami strategicznymi i przemysłem zbrojeniowym oraz opracowanym w okresie pokoju ogólnym programem wojennym, a jego brak spowoduje przegranie wojny w pierwszym dniu mobilizacji (Kośmider 2001, 87).

Podstawę założeń operacyjnych polskiego planu wojny w połowie lat dwudziestych stworzyły porozumienia ze sztabami generalnymi Francji i Rumunii. Umożliwiły one rozpoczęcie prac nad trzema ramowymi planami operacyjnymi: podstawowym planem wojny dwufrontowej z Niemcami i ZSRR („N+R”) oraz odrębnymi planami dla poszczególnych przeciwników. Przygotowywano również plany mobilizacyjne, transportowe i etapowe. Biuro Ścisłej Rady Wojennej oceniało, że Związek Radziecki i Niemcy, nawet nie występując wspólnie, były już silniejsze od Polski. W razie wojny z jednym z potencjalnych przeciwników uznano za prawdopodobne przyłączenie się do niej drugiego z nich (Stawecki 1990, 430-431). Opracowane przez Biuro Ścisłej Rady Wojennej wskazania operacyjne polskiego planu wojny zakładały prowadzenie przez Polskę wojny defensywnej, mniejszą liczebność WP zamierzano wyrównać sprawnością i szybkością operacji, a zaskoczenie mobilizacją, koncentracją, wywiadem, działaniami osłonowymi i manewrowymi (Stawecki 1981, 81-82).

Polska polityka zagraniczna oraz wynikająca z niej polityka wojskowa w latach 1921-1926 przewidywała trzy warianty zagrożenia militarnego: agresję ZSRR lub Niemiec lub obu wielkich sąsiadów Rzeczypospolitej.

3. Zagrożenie militarne Polski ze strony ZSRR w latach 1926-1935

Istotną cezurę w dziejach międzywojennej Polski stanowi powrót do władzy obozu politycznego marsz. Piłsudskiego w maju 1926 r. Po przejęciu władzy marsz. Piłsudski uważał, że Polska powinna zachować ścisłą neutralność wobec Niemiec i Związku Radzieckiego, żeby państwa te były pewne, że nie wystąpi ona przeciwko jednemu z nich w sojuszu z drugim oraz zabiegać o utrzymanie sojuszy z Francją i Rumunią jako gwarancji zachowania pokoju (Kamiński, Zacharias 1998, 91). Marszałek Piłsudski nie był zainteresowany konfliktem ze Związkiem Radzieckim, mimo iż uważał ten kraj za słaby wewnętrznie, niestabilny oraz przeżywający problemy ekonomiczne. Na posiedzeniu Komitetu Obrony Kraju stwierdził, że widzi groźbę agresji ZSRR na Polskę za około pięć lat (Serwatka 2003, 17).

W latach 1926-1931 obóz polityczny marsz. Piłsudskiego krytycznie oceniał możliwości realizacji koncepcji równowagi RP z wielkimi sąsiadami w wersji maksymalistycznej przez podpisanie dwustronnych traktatów o nieagresji i o wzajemnym uznaniu granic. Z tego powodu dążył on do normalizacji stosunków z Niemcami i ZSRR oraz ich wpisania w system wersalsko-lokareński oraz w porozumienia wielostronne (Paruch 2007, 204).

Planowanie operacyjne w WP od 1926 r. należało do nowo utworzonego Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych. Omawiano je na posiedzeniach inspektorów armii oraz generałów do prac przy GISZ, podzielonych na dwie grupy wschodnią (zagrożenie radzieckie) i zachodnią (zagrożenie niemieckie). Dyrektywy dotyczące polskiego planowania operacyjnego zostały doprecyzowane, ale nie opracowano ich sztabowo (Jędrzejewicz 1986, 202). Zainteresowania operacyjne i strategiczne marsz. Piłsudskiego w latach 1926-1935 koncentrowały się na kierunku wschodnim, na posiedzeniach inspektorów armii z udziałem marszałka m.in. wielokrotnie omawiano hipotetyczne działania militarne Związku Radzieckiego przeciwko Polsce (Kozłowski, Stawecki 1981, 301-302).

Szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego gen. bryg. Tadeusz Piskor 25 listopada 1927 r. ocenił, że wzrosła wartość bojowa Armii Czerwonej: poziom wyszkolenia taktycznego, zdolności manewrowe, zaopatrzenie techniczne oraz wartość korpusu oficerskiego. Do słabszych stron potencjału ZSRR gen. Piskor zaliczył m.in. niewystarczające możliwości kolejnictwa w czasie koncentracji Armii Czerwonej i poziom jej zaopatrzenia wojennego (Włodarkiewicz 2002b, 157).

W „Studium operacyjnym dla frontu wschodniego”, przygotowanym przez inspektora armii gen. dyw. J. Romera na początku 1927 r., podkreślono, że w razie wojny przeciwko Polsce Armia Czerwona uzyska dwukrotną przewagę liczebną nad Wojskiem Polskim, którego atutami było dobre wyszkolenie, morale oraz wyposażenie. Generał Romer przewidywał, że Wojsko Polskie szybciej się zmobilizuje i skoncentruje (w 29 dni) niż Armia Czerwona (po 50 dniach), która pełną gotowość operacyjną uzyska dopiero po 65 dniach (RGWA 1927, 3-4).

Analiza przebiegu konferencji nr 10 w GISZ 13 czerwca 1929 r. umożliwia przedstawienie ówczesnych poglądów kierownictwa WP na zagrożenie RP przez ZSRR. W jej trakcie marsz. Piłsudski stwierdził, że sprawami „Wschodu” zajmował się bardziej szczegółowo, ponieważ oceniał niebezpieczeństwo agresji ZSRR na Polskę jako znacznie realniejsze, ale odsunęło się ono w czasie ze względu na trudności finansowe i wewnętrzne tego państwa (Włodarkiewicz 2008, 79-80).

Marszałek dążył do normalizacji relacji z Niemcami i ZSRR. Polskie próby zakończyły się sukcesem w pierwszej połowie lat trzydziestych XX w. w wyniku zmiany koniunktury międzynarodowej i polityki zagranicznej Niemiec, co zmusiło ZSRR do rezygnacji ze współpracy z Niemcami i stworzyło przesłanki do zawarcia z Polską układu o nieagresji. Stosunki polsko-radzieckie znacznie poprawiły się wraz z jego podpisaniem (Kaniewicz 2008, 121).

W październiku 1932 r. Oddział II Sztabu Głównego przeanalizował politykę zagraniczną Związku Radzieckiego. Oceniał, że jej cechą było dążenie do utrzymania pokoju, co znalazło wyraz w podpisaniu paktów o nieagresji, w tym również z Polską, a także w stosunkach z Japonią i w radzieckich reakcjach na jej agresję na Dalekim Wschodzie. Podobnie ocenił politykę zagraniczną wschodniego sąsiada RP wiosną następnego roku, podkreślając brak zagrożenia Polski ze strony Związku Radzieckiego. Oddział II SG odnotował wzrost gospodarczy w ZSRR po wykonaniu pierwszej pięciolatki, w trakcie której rozbudowano przemysł ciężki i zmodernizowano uzbrojenie Armii Czerwonej. Stwierdzono również, że kryzys ekonomiczny i napięcia wewnętrzne zmusiły kierownictwo ZSRR do pokojowej polityki zagranicznej (Włodarkiewicz 2002b, 163-164).

Analizy stosunków polsko-radzieckich z połowy 1934 r. wskazywały na ich poprawę oraz na zmniejszenie zagrożenia Rzeczypospolitej ze strony jej wschodniego sąsiada. Na tę ocenę wpłynęła również udana wizyta ministra spraw zagranicznych RP Józefa Becka w Moskwie od 13 do 15 lutego 1934 r. (Włodarkiewicz 2005, 37-38).

Polskie naczelné władze wojskowe, z udziałem państwowych, w 1934 r. prowadziły analizy bezpieczeństwa militarnego RP w celu ustalenia, który z jej sąsiadów – Związek Radziecki czy też Niemcy – i kiedy stanie się realnym niebezpieczeństwem dla niepodległości Polski. Temu służyły konferencje kierownictwa Wojska Polskiego i Ministerstwa Spraw Zagranicznych z udziałem marsz. Piłsudskiego oraz powołanie tajnego zespołu analitycznego „Laboratorium” z gen. dyw. K. Fabrycym na czele.

Konferencje kierownictwa Wojska Polskiego oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych z udziałem marsz. Piłsudskiego odbyły się w kwietniu, maju oraz listopadzie 1934 r. W maju większość generałów i wyższych stopniem oficerów (13) bardziej obawiała się agresji Niemiec, agresji ZSRR – dwóch, a trzech i kierownictwo MSZ przewidywało wariant R+N. Oceny te różniły się z opinią marsz. Piłsudskiego, który uważał za realniejsze niebezpieczeństwo ze strony Związku Radzieckiego.

Dalsze rezultaty omówiono na konferencji w listopadzie 1934 r. Na jej zakończenie zabrał głos marsz. Piłsudski, który stwierdził, że ZSRR jest i będzie bardziej niebezpieczny dla Rzeczypospolitej, gdyż jest krajem mniej przewidywalnym oraz w mniejszym stopniu uzależniony od Zachodu. Z tego też powodu, zdaniem marszałka, kierownictwo RP powinno się skupić na przygotowaniach przeciwko ewentualnej agresji Związku Radzieckiego (Włodarkiewicz 2002b, 168-170).

Na początku grudnia 1934 r. szef Oddziału II SG płk dypl. Jerzy Englisch przygotował „Ocenę porównawczą możliwości wojennej ZSRR i Niemiec” (Włodarkiewicz 2006a, 209-221). Szef polskiego wywiadu wojskowego podkreślił, że w okresie pokoju Armia Czerwona posiadała dużą wartość, a mobilizacja dodatkowych (40 do 52) dywizji piechoty i dywizji kawalerii (3 do 6) powinna odbyć się sprawnie. Po wybuchu działań płk Englisch przewidywał trudności zaopatrzeniowe oraz ocenił, że ZSRR nie był wówczas przygotowany do rozpoczęcia wojny, ponieważ groziłoby to wieloma poważnymi komplikacjami wewnętrznymi. Pułkownik Englisch ocenił, że ZSRR i Niemcy były w trakcie przebudowy i nie były jeszcze gotowe do rozpoczęcia wojny, plany kierownictwa radzieckiego zostały zakreślone szerzej i na dłużej, a bardziej ograniczone niemieckie mogły zostać zrealizowane szybciej. Najistotniejsza różnica pomiędzy stanem przygotowań wojennych Związku Radzieckiego i Niemiec pod koniec 1934 r. polegała na tym, że ZSRR dysponował rozbudowaną i przygotowaną do mobilizacji wielką armią, nie posiadał zaś silnego przemysłu. Niemcy miały bardzo dobrze rozbudowany przemysł zdolny zaspokoić potrzeby wielkiej armii, ale nie zakończyły jeszcze procesu jej odbudowy. Z tych powodów płk Englisch ocenił, że Niemcy uzyskają gotowość wojenną po zakończeniu odbudowy Wehrmachtu za sześć do ośmiu lat, a ZSRR – za 15 do 20 lat po osiągnięciu samowystarczalności gospodarczej (Włodarkiewicz 2006a, 209-221).

4. Oceny zagrożenia bezpieczeństwa militarnego Polski w latach 1935-1939

Od połowy lat trzydziestych XX w., w związku z intensywną rozbudową armii Niemiec i ZSRR, szybko pogarszała się sytuacja militarna Polski. Z tego powodu w 1936 r. nowe kierownictwo Wojska Polskiego zdecydowało o konieczności jego unowocześnienia – rozpoczęto realizację 6-letniego planu rozbudowy i modernizacji Wojska Polskiego (więcej Kozłowski 1974; Rzepniewski 1992).

Plan zakładał utworzenie w czasie zagrożenia wojennego 10 dywizji piechoty rezerwowej, rozbudowę i unowocześnienie lotnictwa, uzbrojenia, sprzętu łączności i saperskiego oraz zmianę struktury organizacyjnej WP dzięki motoryzacji części kawalerii. Dalsze zamierzenia obejmowały rozbudowę artylerii, głównie ciężkiej,

przeciwlotniczej i przeciwpancernej oraz broni pancernej, wojsk łączności i saperów, a także częściową motoryzację armii (PSZ 1951, 168).

W drugiej połowie lat 30. XX w. polski wywiad wojskowy zwiększył wysiłek w celu rozpoznania zagrożenia bezpieczeństwa militarnego Rzeczypospolitej. Szef Oddziału II SG płk dypl. Tadeusz Pełczyński 1 grudnia 1937 r. w czasie wykładu dla uczestników Kursu Wyższych Dowódców w Rembertowie ocenił zagrożenie przez ZSRR bezpieczeństwa militarnego Polski. Zwrócił uwagę, że kraj ten od jesieni 1936 r. przeżywa kryzys wewnętrzny, „czystka” objęła całość aparatu partyjnego i państwowego, ale jednocześnie stan Armii Czerwonej wzrósł z miliona żołnierzy w 1935 r. do 1,5 mln w 1937 r., co wiązało się z przeformowaniem większości terytorialnych dywizji strzeleckich w regularne. W konsekwencji wzrosła gotowość bojowa Armii Czerwonej na pograniczu z Polską, ponieważ stacjonowały tam tylko regularne dywizje piechoty. Znacznie rozbudowano kawalerię (o 10 dywizji), jednostki zmechanizowane, broni pancernej i lotnictwa, a także piechotę o 10 dywizji strzeleckich. Oceniając dyslokację Armii Czerwonej, płk Pełczyński zwrócił uwagę na wzmożoną koncentrację w pobliżu granicy z Polską. Podkreślał, że oceniając Armię Czerwoną, należy również uwzględnić: braki w wyszkoleniu wyższych i niższych dowódców oraz szeregowych, usunięcie najlepszych oficerów oraz silne nasycenie pojazdami mechanicznymi, co powodowało w czasie ćwiczeń trudności w zaopatrzeniu w paliwo (RGWA 1938, 18).

Ważnym źródłem informacji o potencjale militarnym ZSRR były analizy przebiegu manewrów Armii Czerwonej. Oddział II w 1937 r. przygotował opracowanie pt. „Manewry sowieckie 1936 roku”, w którym przeanalizowano ćwiczenia białoruskie, kijowskie, poleskie, odeskie, moskiewskie oraz zakaukaskie. Wartość Armii Czerwonej oceniono wysoko. Najwięcej uwagi w opracowaniu poświęcono broni pancernej i lotnictwu. Stwierdzono bardzo szerokie zastosowanie w oddziałach pancernych środków łączności radiowej. Lotnictwo wykazało wiele zalet i dużą aktywność w dzień i w nocy, pomimo trudnych warunków atmosferycznych, jego uderzenia na wojska lądowe przyniosły oczekiwane rezultaty. Bardzo często stosowano desanty spadochronowe (RGWA 1937, 1-8). Z poważnym opóźnieniem ukazało się opracowanie Oddziału II SG WP pt. „Manewry sowieckie 1937 roku”. Starannie przeanalizowano w nim operacyjne i taktyczne użycie jednostek zmechanizowanych, dostrzeżono dużą ich ruchliwość operacyjną, m.in. przemarsz nocny na odległość 110 km, a także liczne awarie czołgów, które wynikały z niskiego poziomu wyszkolenia technicznego ich załóg oraz złej jakości materiałów użytych do produkcji wozów bojowych (RGWA 1939a, 2-94).

„Studium o broni pancernej Rosji i Niemiec” z 14 kwietnia 1938 r. zawiera dane o gwałtownej jej rozbudowie w Armii Czerwonej: z 1157 czołgów i samochodów pancernych w 1931 r. do 9500 nowoczesnych wozów bojowych pod koniec

1936 r. (Włodarkiewicz 2002b, 214). Faktycznie 1 stycznia 1937 r. Armia Czerwona dysponowała aż 17 280 czołgami i 1428 samochodami pancernymi (Magnuski, Kołomijec 1994, 4).

W czasie kryzysu sudeckiego Armia Czerwona rozpoczęła koncentracją u granic RP. W tej sytuacji strona polska m.in. wzmocniła garnizony na Wołyniu, a do Małopolski Wschodniej skierowała kilka eskadr lotniczych, ponieważ liczyła się z możliwością utworzenia mostu powietrznego łączącego Związek Radziecki z Czechosłowacją². Analiza decyzji polskich naczelnych władz państwowych i wojskowych wskazuje, że oceniły ją one jedynie jako demonstrację zbrojną ZSRR, a nie realne zagrożenie bezpieczeństwa militarnego Rzeczypospolitej. Skoncentrowane nad granicą z Polską siły Armii Czerwonej tworzyło 48 związków taktycznych wojsk lądowych, wspartych silnym lotnictwem (Deszczyński 2003, 187-208). Wielkie manewry Wojska Polskiego we wrześniu 1938 r. na Wołyniu miały m.in. pokazać potencjalnym przeciwnikom jego możliwości bojowe, a uczestniczące w nich formacje zmotoryzowane i lotnictwo wywarły silne wrażenie na mieszkańcach województwa (Włodarkiewicz 2013, 305-306).

Szef Oddziału II SG płk Pełczyński pod koniec listopada 1938 r. wygłosił kolejny wykład dla oficerów uczestniczących w Kursie Wyższych Dowódców. Stwierdził wówczas, że porównanie organizacji, składu bojowego i dyslokacji Armii Czerwonej nie wskazywało na jej rozbudowę. Zapoznał kursantów z oceną japońskiego Sztabu Głównego działań Armii Czerwonej na Dalekim Wschodzie. Interesujące są wnioski końcowe wykładu. W ZSRR trwał kryzys, który odbił się też na potencjale Armii Czerwonej. Jej wartość zmalała po usunięciu doświadczonej kadry w czasie stalinowskich czystek i wprowadzeniu kolektywnego dowodzenia. Z tych powodów, zdaniem płk. Pełczyńskiego, wynikała bierność ZSRR m.in. w okresie kryzysu czechosłowackiego (RGWA 1939b, 1-22).

Bardzo ważne dla bezpieczeństwa militarnego Rzeczypospolitej w 1939 r. okazały się oba polskie plany operacyjne „Wschód” oraz „Zachód”. Opierały się one na nieprzekonujących przesłankach politycznych i strategicznych, nie w pełni odpowiadały zasadom sztuki wojennej oraz nie uwzględniały dysproporcji ilościowej i jakościowej pomiędzy Wojskiem Polskim a Armią Czerwoną i Wehrmachtem. Prace nad planem operacyjnym „Wschód” zakończono w lutym 1939 r. Jego myślą przewodnią było skanalizowanie działań zaczepnych Armii Czerwonej w dwóch wąskich korytarzach terenowych na południe i północ od ufortyfikowanego Polesia (Matuszak 2019, 172-173). Jego założenia tak przedstawił szef Sztabu Głównego WP gen. bryg. Wacław Stachiewicz:

2 Jednakże kilka eskadr nie byłoby w stanie uniemożliwić realizacji planów radzieckich, gdyby taka próba rzeczywiście została podjęta.

W przypadku wojny z Rosją mogliśmy liczyć – przynajmniej w początkowym, bliżej nie określonym czasie – tylko na siły własne i słabej Rumunii, którymi nie moglibyśmy osiągnąć zwycięstwa drogą pobicia nieprzyjaciela ani nawet wytrzymać a la longue naporu przeważających sił. Obronę należało zatem prowadzić jak najbardziej czynnie, by nie dopuścić nieprzyjaciela do zajęcia żywotnych dla prowadzenia wojny obszarów i zadawać mu jak największe straty, rozbijając go częściami i stworzyć sytuację, w której kontynuowanie agresji by się nie opłacało. [...] Prowadzenie takich działań umożliwiały dogodne dla nas warunki terenowe (Stachiewicz 1998, 370).

Dodajmy, że Armia Czerwona była przygotowana do agresji na Polskę co najmniej już na początku 1935 r., o czym świadczy dokument planistyczny z 19 lutego 1935 r. (Ryś 2015, 299-323).

Kilka miesięcy przed wybuchem wojny zostało przedstawione kolejne opracowanie o organizacji i zasadach działania broni pancernej Armii Czerwonej. Jej wozy bojowe oceniono jako nowoczesne, szybkobieżne, o dużej zdolności pokonywania przeszkód oraz dobrze uzbrojone. Blisko połowę opracowania stanowiła analiza taktyki broni pancernej Armii Czerwonej (Włodarkiewicz 2002a, 1-107).

Systematycznie analizy zagrożeń bezpieczeństwa militarnego Polski do końca lutego 1939 r. jednoznacznie wskazywały na większe prawdopodobieństwo agresji Związku Radzieckiego, a od marca 1939 r. przez Niemcy, przy całkowitym nieuwzględnianiu przez polskie naczelne władze wojskowe i państwowe wariantu wystąpienia ZSRR. Założenie ministra spraw zagranicznych RP J. Becka, że Hitler i Stalin nie porozumieją się z powodu sprzeczności ideologicznych, okazało się całkowicie błędne w sierpniu 1939 r. (Zacharias 2000, 80). Bezpieczeństwo militarne Polski uległo gwałtownemu pogorszeniu 23 sierpnia 1939 r., gdy ministrowie spraw zagranicznych ZSRR oraz Niemiec zawarli układ o nieagresji wraz z tajnymi protokołami. Kierownictwo Sztabu Głównego WP oceniało porozumienie obu sąsiadów Polski jako niemożliwe (Zgórniak 1993, 330). Polski wywiad wojskowy jednak otrzymał meldunki o odnowieniu współpracy ZSRR i Niemiec mjr. dypl. Rafała Protassowickiego z Mińska oraz agenta o pseudonimie „Kobałt”. Major Protassowicki napisał, że układ Ribbentrop – Mołotow zawierał

[...] tajne klauzule wojskowe i terytorialne, dotyczące państw bałtyckich i Polski, ewentualnie Rumunii. [...] Napisałem wyraźnie tymi słowami, że w zbliżającej się wojnie Polski, ewentualnie aliantów z Niemcami, Sowiety wystąpią również. Lecz nie w formalnym sojuszu wojskowym z Niemcami, tylko samodzielnie, na własną rękę i w celach ściśle ograniczonych, a to ze względu na konieczność liczenia [się – W. W.] z antyniemieckim nastawieniem społeczeństwa własnego i światowej Międzynarodówki. Określałem nawet w tym raporcie termin zbrojnego wystąpienia Sowietów, mianowicie w chwili jak tylko zarysuje się rozstrzygnięcie strategiczne na froncie polsko-niemieckim, dodając, że w związku z tym należy oczekiwać natychmiastowego wycofania się ZSRR z zatargu z Japonią (Włodarkiewicz 2000, 84).

Kierownictwo Wojska Polskiego nie zdyskontowało politycznie cennego meldunku ppłk. dypl. A. Szymańskiego, attaché wojskowego RP w Berlinie, o możliwości zawarcia porozumienia niemiecko-radzieckiego, zasadnicza jednak ocena sytuacji należała do MSZ Rzeczypospolitej (Woźny 2000, 315). Szef Samodzielnego Referatu „Rosja” Oddziału II SG ppłk dypl. O. Giedroyc twierdził, że nie miał wiedzy o odnowieniu sojuszu ZSRR i Niemiec, a o układzie Ribbentrop – Mołotow wiedział jedynie to, co zamieściła radziecka prasa, której komunikat przetłumaczono szefowi Sztabu Głównego Wojska Polskiego (Włodarkiewicz 2005, 162). Umiedzynarodowienie pogłębiającego się konfliktu z Niemcami w marcu i kwietniu 1939 r. zmieniło poglądy kierownictwa RP na jej położenie międzynarodowe, a ocena, że przyszła wojna będzie miała charakter koalicyjny, umocniło je w przekonaniu o neutralności ZSRR w początkowym okresie konfliktu zbrojnego (Kornat 2002, 516-517).

Przed wybuchem wojny wywiad KOP uzyskał wiadomości potwierdzające wzrost niebezpieczeństwa agresji na RP przez Związek Radziecki (Włodarkiewicz 2005, 189). Oddział II SG zestawiał i opracowywał wszystkie otrzymane informacje dotyczące potencjalnych przeciwników, nie wyciągał jednak z nich wniosków. Szef Sztabu Głównego WP w zakresie ocen politycznych opierał się głównie na opracowaniach MSZ RP, a kierownictwo Oddziału II SG nie dysponowało możliwością wszechstronnej analizy planów militarnych potencjalnych przeciwników.

Rzeczpospolita Polska w kampanii polskiej 1939 r. znalazła się w bardzo trudnym położeniu geostrategicznym, politycznym i militarnym: całość sił WP przeznaczono do walki z Wehrmachtem, granica wschodnia, pozbawiona wojsk operacyjnych, była chroniona jedynie przez Korpus Ochrony Pogranicza, osłabiony przekazaniem znacznych sił na front zachodni.

* * *

Po podpisaniu traktatu pokojowego w Rydze 18 marca 1921 r. do 1924 r. polskie naczelne władze wojskowe otrzymywały meldunki o przygotowaniach Rosji Radzieckiej (następnie ZSRR) do agresji na RP lub sojuszniczą Rumunię oraz o wzroście możliwości bojowych Armii Czerwonej.

W latach 1926-1935 kierownictwo WP również systematycznie analizowało zagrożenie militarne RP przez ZSRR. Dominował pogląd marsz. Piłsudskiego o większym zagrożeniu bezpieczeństwa Polski przez Związek Radziecki niż Niemcy, które znajdowały się na początku odbudowy potencjału militarnego.

W latach 1935-1939 wzrosło zagrożenie bezpieczeństwa militarnego Polski. W czasie kryzysu sudeckiego jesienią 1938 r. wywiad wojskowy RP mało precyzyjnie ustalił skalę koncentracji Armii Czerwonej u wschodnich granic Polski. W okresie od marca do końca sierpnia 1939 r. jego aktywność skupiła się na rozpoznaniu niemieckich przygotowań wojennych. Meldunki o nawiązaniu współ-

pracy ZSRR i III Rzeszy oraz o radzieckich przygotowaniach wojennych w 1939 r. zaczęły napływać za pośrednictwem Oddziału II do polskich naczelnych władz wojskowych oraz z placówek dyplomatycznych do Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Jednakże analiza decyzji politycznych i wojskowych świadczy o tym, że kierownictwo polityczne i wojskowe RP wykluczało możliwość porozumienia radziecko-niemieckiego przeciwko Polsce, a tym bardziej agresji Związku Radzieckiego na Polskę.

Bibliografia

- AAN (1924), MSZ, 5230, Biuletyn Informacyjny [Wydziału Wschodniego MSZ], 1 IV 1924, nr 2.
- AWBH (1922), kol. ros., VIII.800.59.13, Biuletyn Informacyjny o Rosji i Ukrainie Sowieckiej Referatu Informacyjnego Wydziału Wschodniego MSZ, nr 7, Warszawa, 2 XII 1922.
- AWBH (1924), kol. ros., VIII.800.59.17, Komunikat Informacyjny z dn. 1 VI 1924, Oddział II SG, Warszawa, 20 VI 1924.
- CICHORACKI, P. (2012), Stołpce – Łowcza – Leśnia 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich. Łomianki.
- DESZCZYŃSKI, M. P. (2003), Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938-1939. Warszawa.
- JABLONOWSKI, M. (2002/2003), Formacja specjalna. Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939. Warszawa.
- JĘDRZEJEWICZ, W. (1986), Józef Piłsudski 1867-1935. Londyn.
- KAMIŃSKI, M. K. | ZACHARIAS, M. J. (1998), Polityka zagraniczna Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Warszawa.
- KANIEWICZ, J. (2004), „Oni nas napadną”. (Na tle 70. rocznicy śmierci Marszałka Piłsudskiego). W: Mars. 18, 117-126.
- KORNAT, M. (2002), Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop – Mołotow. Warszawa.
- KORNAT, M. (2007), Polityka równowagi 1934-1939. Polska między Wschodem a Zachodem. Kraków.
- KOŚMIDER, T. (2001), Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921-1926. Toruń.
- KOZŁOWSKI, E. (1974), Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy. Warszawa.
- KOZŁOWSKI, E. | STAWECKI, P. (1981), Protokoły z posiedzeń Ścisłej Rady Wojennej i Inspektorów Armii za lata 1926-1932. W: Studia i Materiały do Historii Wojskowości. XXIV, 271-341.
- MAGNUSKI, J. | KOŁOMIJEK, M. (1994), Czerwony Blitzkrieg. Wrzesień 1939. Sowieckie wojska pancerne w Polsce. Warszawa.
- MATERSKI, W. (1994), Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918-1939. Warszawa.
- MATERSKI, W. (2005), Na widcie. Rzeczpospolita wobec Sowieców 1918-1943. Warszawa.
- MATUSZAK, Z. (2019), Planowanie wojenne w Polsce na kierunku wschodnim w latach 1920-1939. Kierunki i stan badań. W: Franz, M. | Pilarczyk, Z. (red.), Wojna – wojsko – historia wojskowości. Poznań, 165-176.
- PADUSZEK, K. (2016), Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja. Łomianki.
- PARUCH, W. (2007), Piłsudczykowska koncepcja polityki równowagi (1926-1939): przesłanki, założenia, składniki, ewolucja. W: Paruch, W. | Trembicka, K. (red.), Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku. Lublin, 189-214.
- PEPŁOŃSKI, A. (1996), Wywiad polski na ZSRR 1921-1939. Warszawa.

- [PSZ] (1951), *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 1, cz. 1. Londyn.
- RGWA (1927), 464-1-134, Gen. dyw. J. Romer, Studium operacyjne dla frontu wschodniego [dla generalnego inspektora sił zbrojnych, 7 VII 1927. Warszawa.
- RGWA (1937), 464-1-1755, Manewry sowieckie w 1936 r., SG WP, O II, 20 V 1937. Warszawa.
- RGWA (1938), 464-2-151, Rosja – Wykład wygłoszony przez szefa Oddziału II SG WP na kursie wyższych dowódców w Rembertowie 1 XII 1937, SG WP, O II, 21 II 1938. Warszawa.
- RGWA (1939a), 464-1-3040, Manewry sowieckie 1937 r., SG WP, O II, 20 III 1939. Warszawa.
- RGWA (1939b), 464-1-3017, Rosja w 1938 r. Wykład wygłoszony przez szefa Oddziału II SG WP płk. dypl. T. Pełczyńskiego w dniu 29 XI 1938 r. w Rembertowie na kursie wyższych dowódców, 16 II 1939. Warszawa.
- Ryś, R. (2015), Raport dowódcy Białoruskiego Okręgu Wojskowego w sprawie nowego planu wojny na Zachodzie. W: *Białostockie Teki Historyczne*. 13, 299-323.
- RZEPNIEWSKI, A. (1992), *Wojsko Polskie wobec perspektywy zagrożenia wojennego (13 maja 1935 – 31 sierpnia 1939)*. Warszawa.
- SERWATKA, T. (2003), Stosunek obozu piłsudczykowskiego do Rosji Sowieckiej (1921-1939). W: *Przegląd Humanistyczny*. 3, 13-25.
- STACHIEWICZ, W. (1998), *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935-1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*. Warszawa.
- STAWECKI, P. (1981), *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*. Warszawa.
- STAWECKI, P. (red.) (1990), *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*. Warszawa.
- Śleszyński, W. (2007), *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*. Warszawa.
- WIŚNIEWSKA, M. | WYSZCZESKI, L. (2009), *Bezpieczeństwo narodowe Polski w latach 1918-1939. Teoria i praktyka*. Toruń.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2002a), *Broń pancerna Armii Czerwonej w 1939 roku. Ocena Dowództwa Broni Pancernych Ministerstwa Spraw Wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2002b), *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921-1939*. Warszawa.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2006a), *Możliwości wojenne Związku Sowieckiego i Niemiec w 1934 r. w ocenach szefa polskiego wywiadu wojskowego płk. dypl. inż. Jerzego Englisha*. W: *Mars*. 21, 209-221.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2006b), *Z genezy Korpusu Ochrony Pogranicza – napad na Stopłce w 1924 roku*. W: *Dmowski, R. | Gmitruk, J. | Korneć, G. | Włodarkiewicz W. (red.), Wojsko i kultura w dziejach Polski i Europy*. Warszawa – Siedlce, 352-358.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2008), *Zagrożenie bezpieczeństwa narodowego Polski w opinii marszałka Józefa Piłsudskiego*. W: *Piwowarska K. | Skrabacz, A. (red.), Józef Piłsudski w drodze do niepodległości. Materiał pokonferencyjny*. Warszawa, 72-91.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2013), *Przed zagładą. Społeczeństwo Wołynia i Małopolski Wschodniej wobec państwa polskiego (1935-1939)*. Warszawa.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2016), *Kierownictwo Oddziału II Sztabu Głównego (Naczelnego Wodza) i jego oceny zagrożeń zewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1938-1939*. W: *Skóra, W. | Skubisz, P. (red.), Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 3. Szczecin, 289-307.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2019), *Zagrożenie bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej ze strony Rosji Radzieckiej (ZSRR) w ocenach polskiego wywiadu wojskowego w latach 1920-1924*. W: *Ćwiąg, H. | Siewier, M. (red. nauk.), Wywiad i kontrwywiad a bezpieczeństwo Polski odrodzonej po 1918 roku*. Warszawa, 155-172.

- WŁODARKIEWICZ, W. (oprac.) (2001), Rozpoznanie zagrożenia Rzeczypospolitej ze strony ZSRR-relacja mjr. dypl. Rafała L. Protassowickiego. W: *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. 2, 79-92.
- WŁODARKIEWICZ, W. (2005) (oprac.), Wrzesień 1939. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w dokumentach, relacjach i wspomnieniach. Warszawa.
- WOŁOS, M. (2009), Szkice o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu. W: Persak, K. | Machcewicz, P. (red.), *Polski wiek XX. Dwudziestolecie*. Warszawa, 231-233.
- WOŹNY, A. (2000), Niemieckie przygotowania do wojny z Polską w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933-1939. Warszawa.
- ZACHARIAS, M. J. (2000), Przesłanki i motywacje polityki Józefa Becka w 1939 roku. W: *Mazowieckie Studia Humanistyczne*. 1/2, 69-81.
- ZGÓRNIAK, M. (1993), Polski wywiad wojskowy w 1939 roku, jego oceny sytuacji i wpływ na decyzje militarne i polityczne. W: Olejnik, K. (red.), *Pax et bellum*. Poznań, 323-332.